

فهرست

۷	فصل ۱: تاریخ‌شناسی، کاوش در گذشته
۸	درس اول: تاریخ و تاریخ‌نگاری
۱۶	درس دوم: تاریخ؛ زمان و مکان
۲۲	درس سوم: باستان‌شناسی؛ در جست‌وجوی میراث فرهنگی
۲۹	فصل ۲: جهان در عصر باستان؛ میراث بشری
۳۰	درس چهارم: پیدایش تمدن؛ بین‌النهرین و مصر
۳۹	درس پنجم: هند و چین باستان
۴۷	درس ششم: یونان و روم
۵۸	فصل ۳: ایران در عصر باستان؛ سرآغاز هویت ایرانی
۵۹	درس هفتم: مطالعه و کاوش در گذشته‌های دور
۶۷	درس هشتم: سپیده‌دم تمدن ایرانی
۷۴	آزمون‌های نیم‌سال اول
۸۰	درس نهم: ورود آریایی‌ها تا پایان هخامنشیان
۸۹	درس دهم: اشکانیان و ساسانیان
۹۸	درس یازدهم: آیین‌کشورداری
۱۱۰	درس دوازدهم: جامعه و خانواده
۱۱۹	درس سیزدهم: اقتصاد و معیشت
۱۳۰	درس چهاردهم: دین و اعتقادات
۱۳۸	درس پانزدهم: زبان و آموزش
۱۴۶	درس شانزدهم: هنر و معماری
۱۵۵	آزمون‌های پایان سال

- توی این فصل یه سری از مفاهیم اولیه تاریخ رو یاد می‌گیریم. می‌خوایم بدونیم اصلاً تاریخ چی هست و چرا باید تاریخ بخونیم، وظیفه مورخ‌ها و باستان‌شناس‌ها چیه و از این دست سوآلا! 😊
- به قول «حافظ»، دوست شاعرمون:

«الا یا ایها الساقی! ادر کأساً و ناولها
تاریخ آسان نمود اول، ولی افتاد مشکل‌ها!»

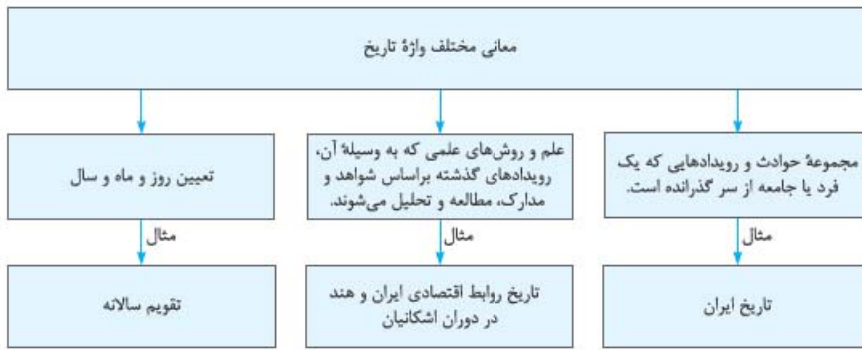

درس اول: تاریخ و تاریخ‌نگاری

دوستان خوبم!

درس اول از کتاب تاریخ، به پرسش‌های شما دربارهٔ چیستی علم تاریخ، شیوه‌های تاریخ‌نگاری و فواید و مطالعهٔ تاریخ، پاسخ می‌دهد. با ما همراه باشید.

تاریخ چیست؟

ویژگی‌های رویدادهای تاریخی

۱ دور از دسترس بودن و عدم قابلیت مشاهده و درک آن‌ها به طور مستقیم (شناخت آن‌ها با استفاده از شواهد و مدارک صورت می‌پذیرد).

۲ تکرار و تجربه‌ناپذیر بودن

۳ مجزا و مستقل نبودن و داشتن رابطهٔ علت و معلولی با یکدیگر

نقش انسان در تاریخ

انسان در تاریخ، نقش محوری و اساسی دارد و رویدادها و تحولات تاریخی در نتیجهٔ کنش (عملکرد و اقدام) متقابل انسان‌ها با یکدیگر و با طبیعت، پدید آمده‌اند.

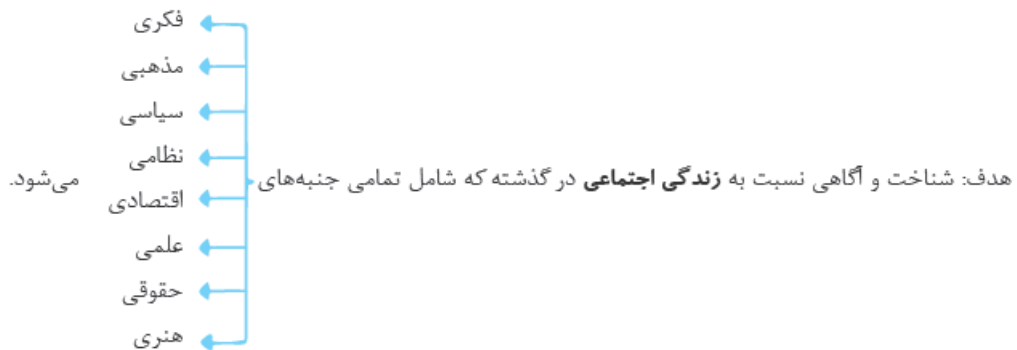
پرسش پاسخ

پرسش به وجود آمدن جوامع و کشورها نتیجهٔ چیست؟

پاسخ نهادها، جوامع، کشورها و در یک کلام، تمدن. پیامد کنش‌های فردی و جمعی انسان‌هاست.

تعریف علم تاریخ و اهداف آن

تعریف: تاریخ، علمی است که به مطالعهٔ جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع، در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند.

تاریخ‌نگاری و روش پژوهش در تاریخ

پیشینهٔ تاریخ‌نگاری در جهان

پس از اختراع خط در حدود ۵ هزار سال پیش، به تدریج توجه انسان به ثبت و نگارش رویدادهای عصر خویش جلب شد. قدیمی‌ترین متن تاریخی که تاکنون کشف شده، تکه‌ای از سنگ‌نوشته‌ای به خط کهن مصری است که بیش از ۴ هزار سال قدمت دارد و در آن، نام تعدادی از فراعنه و برخی حوادث دوران آن‌ها ذکر شده است.

پیشینه تاریخنگاری در ایران باستان

از روزگار باستان ایران، به ویژه دورهٔ هخامنشیان و ساسانیان سنگ‌نوشته‌هایی به جای مانده که نشان از توجه ایرانیان به ثبت و ضبط وقایع تاریخی دارد.

در ایران باستان، گویا سال‌نامه‌های دولتی وجود داشته که حاوی اخبار و رویدادهای مهم بوده‌اند.

تدوین و نگارش «خدای‌نامه» (خدای‌نامک) در زمان ساسانیان را می‌توان نمونه‌ای از دلبستگی ایرانیان به نگارش وقایع و ضبط سلسله حوادث تاریخی دانست.

بیشتر بدانیم

«خدای‌نامه» مهم‌ترین اثر تاریخی دورهٔ ساسانی است که در آن، نام پادشاهان سلسله‌های ایرانی و وقایع دوران‌های مختلف را آمیخته با افسانه، ضبط کرده بودند. اصل خدای‌نامه به زبان پهلوی در دست نیست، اما در دوران اسلامی با عنوان سیرالملوک و ... به عربی ترجمه شده است.

پیشینه تاریخنگاری در یونان باستان

تاریخنگاری در مفهوم کامل آن، از قرن ۵ ق.م در یونان باستان و با ظهور مورخ بزرگی مانند هرودت که «پدر تاریخ» لقب گرفت، آغاز شد. کتاب تاریخ هرودت که بخشی عمدهٔ مطالب آن به شرح جنگ‌های یونان و ایران اختصاص دارد، کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به‌جامانده از عصر باستان است.

پس از هرودت، دیگر نویسندگان یونانی و سپس رومی، راه او را ادامه دادند.

برخی از پژوهشگران معتقدند که رواج و رونق ادبیات و فلسفه تأثیر مهمی بر شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان داشته است.

پیشینه تاریخنگاری در دوران اسلامی

در دوران اسلامی، تاریخنگاری در میان مسلمانان، رواج و گسترش چشمگیری یافت و کتاب‌های تاریخی ارزشمندی توسط مورخان مسلمان نوشته شد.

شمار زیادی از این مورخان مسلمان مانند طبری و بیهقی ایرانی بودند.

شیوه تاریخنگاری تا قرن ۱۹ میلادی

تا قرن ۱۹ م. شیوهٔ کار مورخان به شرح زیر بود:

- اغلب به ثبت وقایع می‌پرداختند. نگارش
- توجه چندانی به بررسی آثار رویدادهای تاریخی نداشتند. علل و نتایج
- عمدهٔ تمرکز آن‌ها بر بیان حوادث سیاسی و نظامی بود.
- اهمیتی به مسائل و موضوعات فرهنگی و اقتصادی نمی‌دادند.

نحوه نگارش تاریخ

برخی از وقایع‌نویسان به عنوان منشی در خدمت شاهان و حاکمان بودند و آن‌ها را در مسافرت‌ها و جنگ‌ها همراهی می‌کردند. برخی از مورخان درباری نیز به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشتند و می‌توانستند از آن‌ها برای ثبت و نگارش رویدادها استفاده کنند.

تحول علم تاریخ

به دنبال تحولات فکری و علمی که در دورهٔ رنسانس در اروپا به وقوع پیوست، به تدریج علم تاریخ نیز متحول شد و شیوهٔ نوینی در تاریخ‌نگاری پدید آمد.

- سنجش دقیق منابع
- اسناد به اسناد و مدارک معتبر استوار بود.
- دوری از داستان‌پردازی

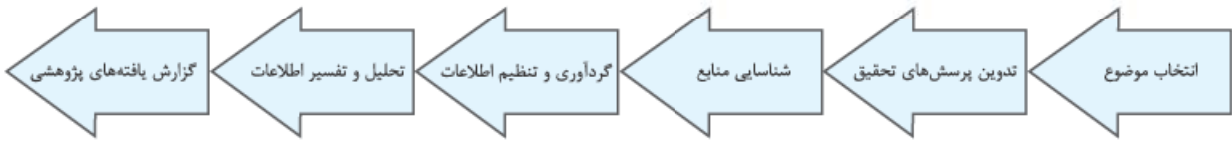
ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین

تاریخ‌نگاری نوین دارای ویژگی‌هایی است که آن را از تاریخ‌نویسی‌های قبلی، متمایز می‌سازد. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

- ① محدودنشدن علم تاریخ به توصیف و شرح زندگی و اقدامات فرمانروایان امور سیاسی و نظامی
- ② دربرگرفتن همه ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و هنری
- ③ بسنده‌نکردن علم تاریخ به ثبت و نقل رویدادهای گذشته و بررسی و تحلیل گوناگون حوادث تاریخی
  - زمینه‌ها
  - علت‌ها
  - نتایج
  - آثار
- ④ استفاده از یافته‌های علوم و فنون مختلف مانند باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، جغرافیا، اقتصاد، زبان‌شناسی، گاه‌شماری

تاریخ (دهم)

مراحل پژوهش در تاریخ

انتخاب موضوع

برای انتخاب موضوع پژوهش، معیارهایی باید مورد توجه قرار گیرد که عبارت‌اند از:

- الف) موضوع تحقیق تازه باشد و تکراری نباشد؛ هر پژوهش باید مسئله تازه‌ای را مورد بررسی قرار دهد و نظر جدیدی ارائه دهد.
- ب) موضوع تحقیق باید دارای اثر و فایده‌ای باشد.
- پ) باید منابع و اطلاعات کافی در مورد موضوع تحقیق وجود داشته باشد.

تدوین پرسش‌های تحقیق

هر پژوهش علمی نیازمند یک یا چند پرسش است.

فواید پرسش:

- ① مشخص کردن هدف پژوهش
- ② ممانعت از به بیراهه رفتن پژوهشگر از مسیر درست پژوهش

در پژوهش‌های تاریخی، پرسش‌های پژوهش، اغلب دربارهٔ زمینه‌ها، علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها و یا نقش افراد و گروه‌های درگیر در رویدادها، مطرح می‌شوند.

شناسایی منابع

● مراحل کار پژوهشگر در این مرحله

تاریخ

برخی از پرسش‌هایی که در مرحله شناسایی منابع برای پژوهشگر پیش می‌آید، عبارت است از:

نویسندگان منابع چه کسانی بوده‌اند؟

نویسندگان چه گرایش دینی، اجتماعی یا سیاسی داشته‌اند؟

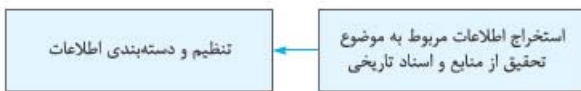
آیا خود نویسندگان شاهد وقایع بوده‌اند یا از زبان دیگران حوادث را نقل کرده‌اند؟

نویسندگان تا چه اندازه در نقل رویدادها دقت و صداقت داشته‌اند؟

در صورت استفاده محقق از اسناد، او باید از اصالت سند و جعلی نبودن آن مطمئن شود.

گردآوری و تنظیم اطلاعات

● مراحل کار پژوهشگر در این مرحله

تحلیل و تفسیر اطلاعات

تحلیل و تفسیر رویدادهای تاریخی، امری دشوار است و مورخان برای انجام این کار، نیازمند روش‌ها و مهارت‌های خاصی هستند.

کار مورخان، شباهت بسیاری به کار کارآگاهان پلیس دارد.

شباهت

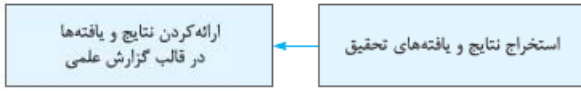
کارآگاهان و مورخان هر دو به دنبال شواهد و مدارکی هستند که به گونه‌ای گذشته را بازسازی و تفسیر کنند.

تفاوت‌ها

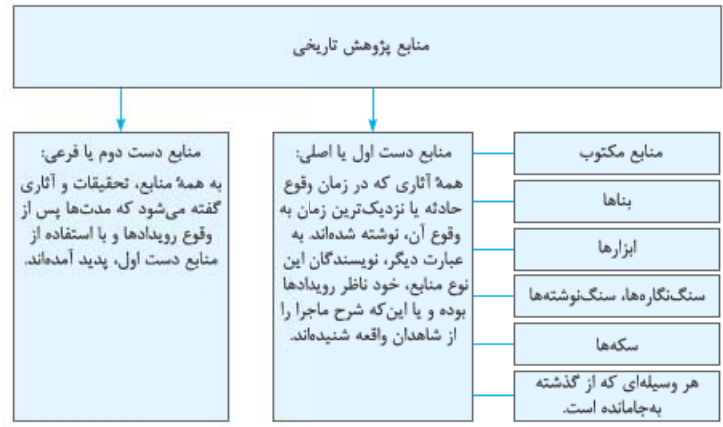
مورخ	کارآگاه
<p>① در پی بازسازی وقایع گذشته است.</p> <p>② شواهدی که مورخ به دنبال آن‌ها است، تمامی منابع، اسناد و مدارکی هستند که درباره زندگی مردم در روزگاران گذشته، اطلاعاتی در اختیار قرار می‌دهند.</p>	<p>① به دنبال بازسازی صحنه جرم است.</p> <p>② شواهدی که کارآگاه به دنبال آن است، می‌تواند اثر انگشت و یا هر شیء به‌جامانده در صحنه وقوع جرم باشد.</p>

گزارش یافته‌های پژوهش

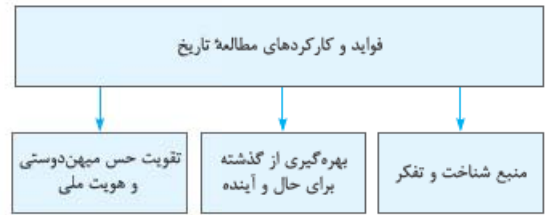
● مراحل کار پژوهشگر در این مرحله

منابع پژوهش‌های علمی در تاریخ

فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ

توضیحات	فایده / کارکرد
<p>مطالعه سرگذشت انسان‌ها و جوامع گذشته، منبع و گنجینه ارزشمندی برای تقویت و پرورش قوه شناخت و تفکر به حساب می‌آید.</p> <p>با کاوش در گذشته می‌توان از تجربیات و اندیشه‌های مردمان گذشته برای تقویت قدرت شناخت و تفکر بهره گرفت.</p> <p>جست‌وجوی شواهد و مدارک تاریخی و تحلیل و تفسیر علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها، قوه درک و مهارت اندیشه‌ورزی را افزایش می‌دهد.</p> <p>در قرآن، آیات بسیاری به مطالعه سرگذشت اقوام گذشته دعوت کرده است و آن را به عنوان یک منبع معتبر برای کسب شناخت و تفکر دعوت می‌کند.</p>	<p>منبع شناخت و تفکر</p>
<p>دامنه شناخت و آگاهی تاریخی به گذشته محدود نمی‌شود و به درک زمان حال و ترسیم مسیر آینده نیز کمک می‌کند.</p> <p>رویدادهای تاریخی اگرچه در زمان معینی در گذشته به وقوع پیوسته‌اند، اما آثار، نتایج و پیامدهای این رویدادها، گذشته، حال و آینده را به یکدیگر پیوند می‌دهد.</p> <p>(نتایج و تأثیرات برخی حوادث عظیم، مانند جنگ‌های صلیبی، نهضت رنسانس و ... و تحولاتی که پیامبران الهی و یا شخصیت‌های مهم تاریخی ایجاد کرده‌اند، فقط محدود به زمان خود نبوده و بر آیندگان نیز تأثیرگذار خواهد بود).</p> <p>مطالعه تاریخ به ما کمک می‌کند تا بفهمیم که فرهنگ‌ها و جوامع بشری، چگونه و تحت تأثیر چه عوامل و شرایطی به وجود آمده، پیشرفت کرده و به وضعیت امروزی رسیده‌اند.</p> <p>بنابراین، علم تاریخ می‌تواند ما را در ارزیابی و شناخت درست اوضاع و شرایط کنونی جامعه خویش و سایر جوامع و نیز ترسیم افق آینده، کمک می‌کند.</p>	<p>بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده</p>
<p>آگاهی افراد یک جامعه نسبت به گذشته مشترکشان، باعث خودآگاهی و یگانگی بیشتر آنان می‌شود.</p> <p>شناخت گذشته و مطالعه و بررسی زندگی مردمان در زمان‌ها و مکان‌های دیگر، به ما کمک می‌کند که درک درستی از هویت و کیستی خود پیدا کنیم و بدانیم، که بوده‌ایم و چگونه به جایگاهی که هم‌اکنون هستیم، رسیده‌ایم.</p> <p>آگاهی تاریخی ایرانیان به گذشته خود، به همراه زبان فارسی و فرهنگ ایرانی، نقش زیادی در حفظ موجودیت و هویت آنان در طول تاریخ داشته است. (نیاکان ما به اتکای چنین آگاهی و دلبستگی به زبان و فرهنگ خویش توانسته‌اند در برابر حوادث عظیمی چون حمله اسکندر مقدونی و تهاجم مغولان و ... دوام بیاورند و مانع فروپاشی جامعه و فرهنگ ایرانی شوند).</p> <p>مطالعه و بررسی گذشته، ارزش و اهمیت میراث فرهنگی را به ما نشان می‌دهد و کمک می‌کند که میراث فرهنگی را به عنوان بخشی از هویت و شناسنامه ملی خویش بدانیم و در حفظ و نگهداری آن کوشا باشیم.</p>	<p>تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی</p>

پرسش‌های نمونه

۱- علم تاریخ را تعریف کنید.

تاریخ علمی است که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جامعه‌ها در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند.

۲- قلمرو و هدف علم تاریخ را بیان کنید.

هدف علم تاریخ شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است که شامل تمامی جنبه‌های فکری، مذهبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی، حقوقی و هنری می‌شود.

۳- تفاوت تاریخ‌نگاری نوین را با وقایع‌نگاری توضیح دهید.

در وقایع‌نگاری، مورخان اغلب به تنظیم، ثبت و نگارش وقایع می‌پرداختند و توجه چندانی به بررسی علل، آثار و نتایج رویدادهای تاریخی نداشتند. علاوه بر آن عمده تمرکز این مورخان بر بیان حوادث سیاسی و نظامی و شرح حال فرمانروایان بود و به موضوع‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیتی نمی‌دادند. اما به دنبال تحولات فکری و علمی که در دوره رنسانس (قرن ۱۶ تا ۱۸م) در اروپا به وقوع پیوست، به تدریج علم تاریخ نیز متحول شد و شیوه نوینی در تاریخ‌نگاری پدید آمد. اساس این شیوه بر سنجش دقیق منابع، استناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان‌پردازی بود.

۴- منابع دست اول در تاریخ چه ویژگی‌هایی دارند؟

در زمان وقوع حادثه یا نزدیک به آن نوشته شده‌اند. نویسندگان این نوع منابع، خود ناظر رویدادها بوده‌اند که شرح ماجرا را از شاهدان واقعه شنیده‌اند. حتی آثار به‌جای‌مانده از هر دوره تاریخی مثل بناها، ابزار، اشیا و ... هم، به عنوان منابع دست اول محسوب می‌شوند.

۵- تاریخ چگونه به فهم زمان حال، درک مسائل پیش روی انسان‌ها و جوامع کمک می‌کند؟

برای مثال نتایج و تأثیرات برخی حوادث عظیم تاریخی مانند تأسیس سلسله بزرگ هخامنشیان، جنگ‌های صلیبی و ... فقط محدود به زمان وقوع این حوادث نبوده، بلکه دوران پس از آن حوادث را نیز به طور چشمگیری متأثر کرده است. هم‌چنین تحولی که پیامبران الهی و یا شخصیت‌های مهم تاریخی ایجاد کرده‌اند نه تنها مردمان و جوامع عصر خویش، بلکه نسل‌های متمادی بشر را تا به امروز تحت تأثیر قرار داده و بر آیندگان نیز تأثیرگذار خواهد بود.

۶- تأثیر تاریخ را بر میهن‌دوستی و تقویت هویت ملی توضیح دهید.

مردمانی که برای نسل‌های متوالی، سرگذشت مشترکی داشته و سالیان طولانی در شادی و تلخ‌کامی‌ها، موفقیت‌ها و شکست‌های هم شریک بوده‌اند، به طور طبیعی نسبت به سرزمین و گذشته خود نوعی احساس علاقه و دلبستگی خاص پیدا می‌کنند. شناخت گذشته و مطالعه و بررسی زندگی مردمان در زمان‌ها و مکان‌های دیگر به ما کمک می‌کند که درک درستی از هویت و کیستی خود پیدا کنیم و بدانیم که بوده‌ایم و چگونه به جایگاهی که هم‌اکنون هستیم، رسیده‌ایم.

سؤالات امتحانی

درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید.

- ۱- تمدن، پیامد کنش‌های فردی و جمعی انسان‌ها است.
- ۲- هدف علم تاریخ شناخت و آگاهی نسبت به زندگی موجودات در گذشته است.
- ۳- خط در حدود ۵۰۰۰ سال پیش اختراع شد و به تدریج، توجه انسان به ثبت و نگارش رویدادها جلب شد.
- ۴- سال‌نامه‌های دولتی باقی‌مانده از ایران باستان، حاوی اخبار جنگ و صلح مردم بود. جاهای خالی را با کلمه‌های مناسب کامل کنید.
- ۵- تحولات تاریخی در نتیجه ..... انسان‌ها با یکدیگر و با طبیعت پدید آمده‌اند.
- ۶- کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به‌جامانده از عصر باستان کتاب ..... است.
- ۷- برخی پژوهشگران معتقدند که رواج و رونق ..... و ..... تأثیر مهمی در شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان داشته است.
- ۸- در مرحله شناسایی، میزان اعتبار، ..... و ..... منابع و اسناد تحقیق ارزیابی می‌شود.

پاسخ درست را از قسمت مقابل بیابید. (دو مورد از ستون دوم، اضافی است.)

ستون اول	ستون دوم
۹- قدیمی‌ترین متن تاریخی که تاکنون کشف شده با این خط نوشته شده است.	الف) خط میخی
۱۰- شیوه نوین تاریخ‌نگاری پس از این تحول در اروپا ایجاد شد.	ب) زبان فارسی و فرهنگ ایرانی
۱۱- عواملی که نقش زیادی در حفظ موجودیت و هویت ایرانیان داشته است.	پ) رنسانس
۱۲- مطالعه و بررسی گذشته، ارزش و اهمیت این مورد را به ما نشان می‌دهد.	ت) خط مصری
	ث) زبان فارسی و شناخت بین‌المللی
	ج) میراث فرهنگی

گزینه صحیح را انتخاب کنید.

۱۳- سنگ‌نوشته‌های باقی‌مانده از دوران هخامنشیان و ساسانیان نشانگر چه امری است؟

الف) جنگ و صلح زیاد در این دوران	ب) ارتباط آن‌ها با جوامع دیگر
ج) توجه ایرانیان به ثبت و ضبط وقایع تاریخی	د) پیشرفت‌های ایرانیان در آن دوران
الف) قرن پنجم میلادی - ابن‌خلدون	ب) قرن پنجم پیش از میلاد - ابن‌خلدون
ج) قرن پنجم میلادی - هرودت	د) قرن پنجم پیش از میلاد - هرودت

۱۴- تاریخ در مفهوم کامل آن از چه قرنی و توسط چه کسی آغاز شد؟

الف) قرن پنجم میلادی - ابن‌خلدون	ب) قرن پنجم پیش از میلاد - ابن‌خلدون
ج) قرن پنجم میلادی - هرودت	د) قرن پنجم پیش از میلاد - هرودت

۱۵- کدام جمله در رابطه با تاریخ‌نویسی تا قرن ۱۹ م. درست است؟

- (الف) مورخان اغلب به تنظیم، ثبت و نگارش وقایع می‌پرداختند و به علل، آثار و نتایج رویدادها توجه چندانی نداشتند.
 (ب) مورخان به مسائل و موضوع‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت می‌دادند.
 (ج) اساس کار مورخان، سنجش دقیق منابع، اسناد و مدارک معتبر بود.
 (د) اساس مطالعات و نگارش‌های مورخان، یافته‌های باستان‌شناسان بود.

۱۶- در کدام مرحله از پژوهش در تاریخ، پژوهشگر نتایج و یافته‌های تحقیق را استخراج می‌کند؟

- (الف) شناسایی منابع (ب) تدوین پرسش‌های تحقیق (ج) گردآوری و تنظیم اطلاعات (د) گزارش یافته‌های پژوهش

به سؤال‌های زیر پاسخ کوتاه بدهید.

- ۱۷- علم تاریخ را تعریف کنید.
 ۱۸- قدیمی‌ترین متن تاریخی که تا کنون کشف شده چه قدر قدمت دارد و موضوع آن چیست؟
 ۱۹- نگارش خدای‌نامه‌های دوره ساسانی نشانه چیست؟
 ۲۰- به هرودت چه لقبی داده شده است و کتاب او درباره چه موضوعاتی است؟
 ۲۱- در دوران اسلامی، تاریخ‌نگاری در میان مسلمانان چه تحولی یافت؟
 ۲۲- اساس تاریخ‌نویسی نوین چه بود؟
 ۲۳- در پژوهش‌های تاریخی از یافته‌های چه علمی استفاده می‌شود؟
 ۲۴- مراحل پژوهش در تاریخ را بنویسید.
 ۲۵- معیارهای انتخاب موضوع در پژوهش‌های تاریخی را بنویسید.
 ۲۶- در تدوین پرسش‌های تحقیق به چه مسائلی باید دقت کرد؟
 ۲۷- منابع پژوهش از لحاظ درجه اهمیت و اعتبار به چند دسته تقسیم می‌شود؟
 ۲۸- به چه منابعی، دست اول یا اصلی می‌گویند؟
 ۲۹- به چه منابعی، دست دوم یا فرعی می‌گویند؟
 ۳۰- کدام فایده یا کارکرد علم تاریخ موجب عبرت‌آموزی می‌شود؟

به سؤال‌های زیر پاسخ کامل بدهید.

- ۳۱- ویژگی‌های رویدادهای تاریخی را بنویسید.
 ۳۲- در زمان‌های گذشته، وقایع‌نویسانی که در خدمت شاهان بودند، تاریخ را چگونه می‌نوشتند؟
 ۳۳- ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین را بنویسید.
 ۳۴- کار مورخان از چه لحاظ شبیه کار کارآگاهان پلیس است؟
 ۳۵- شهید مطهری نظر قرآن درباره تاریخ بشر را چگونه مطرح می‌کند؟

۱- درست

۲- نادرست: هدف علم تاریخ، شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است.

۳- درست

۴- نادرست: سال‌نامه‌های دولتی حاوی اخبار و رویدادهای مهم بوده‌اند.

۵- کنش متقابل ۶- تاریخ هرودت ۷- ادبیات و فلسفه

۸- دقت و صحت ۹- ت) خط مصری ۱۰- پ) رنسانس

۱۱- ب) زبان فارسی و فرهنگ ایرانی

۱۲- ج) میراث فرهنگی ۱۳- گزینه «ج»

۱۴- گزینه «د» ۱۵- گزینه «الف» ۱۶- گزینه «د»

۱۷- تاریخ، علمی است که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جامعه‌ها در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند.

۱۸- بیش از ۴ هزار سال قدمت دارد و در آن نام تعدادی از فراعنه و برخی حوادث دوران آنان ذکر شده است.

۱۹- نشانه دلبستگی ایرانیان به نگارش وقایع و ضبط سلسله حوادث تاریخی است.

۲۰- هرودت به «پدر تاریخ» لقب گرفت. بخش عمده مطالب کتاب تاریخ وی به شرح جنگ‌های یونان و ایران اختصاص دارد.

۲۱- در دوران اسلامی، تاریخ‌نگاری در میان مسلمانان رواج و گسترش چشمگیری یافت و کتاب‌های تاریخی ارزشمندی توسط مورخان مسلمان نوشته شد. شمار زیادی از آنان مانند طبری، بیهقی و ... ایرانی بودند.

۲۲- اساس تاریخ‌نگاری نوین بر سنجش دقیق منابع، استناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان‌پردازی بود.

۲۳- از یافته‌های علوم و فنون مختلف مانند باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، جغرافیا، اقتصاد، زبان‌شناسی و گاه‌شماری استفاده می‌شود.

۲۴- ۱) انتخاب موضوع ۲) تدوین پرسش‌های تحقیق ۳) شناسایی منابع ۴) گردآوری و تنظیم اطلاعات ۵) تحلیل و تفسیر اطلاعات ۶) گزارش یافته‌های پژوهش

۲۵- ۱) موضوع تازه باشد و تکراری نباشد. ۲) اثر و فایده‌ای داشته باشد. ۳) منابع و اطلاعات کافی در مورد آن موجود باشد.

۲۶- ۱) هدف پژوهش را مشخص کنند. ۲) مانع از بیراهه‌رفتن پژوهشگر از مسیر درست پژوهش شوند. ۳) پرسش‌ها اغلب درباره زمینه‌ها، علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها و نقش افراد و گروه‌های درگیر در رویداد باشد.

۲۷- ۱) منابع دست اول یا اصلی ۲) منابع دست دوم یا فرعی

۲۸- به همه آثاری گفته می‌شود که در زمان وقوع حادثه یا نزدیک‌ترین زمان به وقوع آن نوشته شده‌اند. به عبارت دیگر، نویسندگان خود ناظر رویداد بوده‌اند یا شرح ماجرا را از شاهدان شنیده‌اند.

۲۹- به همه منابع تحقیقات و آثاری گفته می‌شود که مدت‌ها پس از وقوع رویدادها و با استفاده از منابع دست اول پدید آمده‌اند.

۳۰- ۱) منبع شناخت و تفکر ۲) بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده ۳) تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی

۳۱- ۱) دور از دسترس‌اند و قابل مشاهده نیستند و نمی‌توان آن‌ها را به طور مستقیم درک کرد بلکه باید با استفاده از شواهد و مدارک آن‌ها را شناخت. ۲) تکرار ناپذیرند و قابل تجربه نیستند. ۳) مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.

۳۲- وقایع‌نویسان به عنوان منشی در خدمت شاهان و حاکمان بودند و آنان را در مسافرت‌ها و جنگ‌ها همراهی می‌کردند. علاوه بر این، بعضی از مورخان درباری به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشتند و می‌توانستند از آن‌ها برای ثبت و نگارش رویدادها استفاده کنند.

۳۳- ۱) علم تاریخ صرفاً به توصیف و شرح زندگانی و اقدامات فرمانروایان و امور سیاسی و نظامی محدود نمی‌شود، بلکه همه ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، هنری و ... جوامع گذشته را دربر می‌گیرد. ۲) علم تاریخ صرفاً به ثبت و نقل رویدادهای گذشته بسنده نمی‌کند، بلکه زمینه‌ها، علت‌ها، نتایج و آثار گوناگون حوادث تاریخی را نیز بررسی و تجزیه و تحلیل می‌نماید. علاوه بر این‌ها از یافته‌های علوم دیگر نیز بهره می‌برد.

۳۴- کارآگاهان و مورخان هر دو به دنبال شواهد و مدارکی هستند که به گونه‌ای گذشته را بازسازی و تفسیر کنند. اولی به دنبال بازسازی صحنه جرم و دومی در پی بازسازی وقایع گذشته است. شواهدی که کارآگاه به دنبال آن است، می‌تواند اثر انگشت و یا هر شیء به‌جامانده در صحنه وقوع جرم باشد، اما شواهدی که مورخ به دنبال آن‌ها است، تمامی منابع، اسناد و مدارکی هستند که درباره زندگی مردم در روزگاران گذشته، اطلاعاتی در اختیار قرار می‌دهند.

۳۵- از نظر قرآن، تاریخ بشر و تحولات آن بر طبق یک سلسله سنن و نوامیس صورت می‌گیرد و عزت‌ها، ذلت‌ها، موفقیت‌ها، شکست‌ها، خوشبختی‌ها و بدبختی‌های تاریخی، حساب‌هایی دقیق و منظم دارد و با شناخت آن حساب‌ها و قانون‌ها، می‌توان تاریخ حاضر را تحت فرمان درآورد و به سود سعادت خود و مردم از آن بهره‌گیری کرد.

درس دوم: تاریخ، زمان و مکان

دوستان عزیز!

در این درس، شما درباره نقش و اهمیت «زمان» و «مکان» که دو رکن مهم دانش تاریخ به شمار می‌روند، مطالعه خواهید کرد. در ادامه، با این دو رکن بیشتر آشنا می‌شویم.

تاریخ، زمان و گاه‌شماری

آیا می‌دانید چرا دانش تاریخ بدون زمان، معنا و مفهومی ندارد؟ زیرا رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته رخ داده‌اند و بدون آگاهی از زمان روی دادن آن‌ها، نمی‌توان به درک منطقی و درستی از آن‌ها دست یافت.

ابداع گاه‌شماری (تقویم)

یکی از دستاوردهای مهم بشر، اندازه‌گیری زمان و ابداع گاه‌شماری یا تقویم به شمار می‌رود. اما اصلاً گاه‌شماری چیست؟

تعریف گاه‌شماری

گاه‌شماری، نظامی است که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان (ماه و سال) ابداع کرده است.

دانش و مهارت اندازه‌گیری زمان با علومى مانند نجوم و فیزیک ریاضیات ارتباط نزدیکی دارد.

نیاز به زمان‌سنجی باعث اختراعات متعددی از جمله: ساعات‌های آفتابی، آبی و شنی و اسطرلاب برای رصد خورشید، ماه، ستارگان و ... شد.

تاریخچه گاه‌شماری در جهان

شاید برای شما جالب باشد که بدانید بین‌النهرینی‌ها و مصریان باستان در تنظیم و تدوین گاه‌شماری پیشگام بودند.

گاه‌شماری اقوام بین‌النهرین و مصریان

ویژگی‌ها	
<ol style="list-style-type: none"> در میان آن‌ها، گونه‌ای گاه‌شماری «خورشیدی - قمری» رایج بود. در این گاه‌شماری، سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹ روزه تقسیم می‌شد. از آن‌جایی که سال قمری ۳۵۴ شبانه‌روز و سال شمسی ۳۶۵ و یک‌چهارم شبانه‌روز است، برای رفع این اختلاف، هر سه سال یک بار، ماه سیزدهمی به سال می‌افزودند؛ یعنی در گاه‌شماری آن‌ها، هر سه سال یک بار، به جای ۱۲ ماه قمری، ۱۳ ماه وجود داشت. 	گاه‌شماری بین‌النهرینی‌ها (به خصوص بابلی‌ها)
<ol style="list-style-type: none"> مصریان گاه‌شماری خورشیدی منظم و دقیقی داشتند. آنان سال را ۳۶۵ و یک‌چهارم شبانه‌روز حساب می‌کردند (یعنی ۳۶۵ شبانه‌روز و ۶ ساعت). در تقویم مصری، سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم می‌شد (روز $30 \times 12 = 360$). آنان پنج روز اضافی را به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند، یعنی ماه دوازدهم آن‌ها ۳۵ روز داشت. آن‌ها برای محاسبه یک‌چهارم شبانه‌روز اضافی، هر چهار سال یک بار، یک روز به سال می‌افزودند و به قولی کبیسه می‌گرفتند. 	گاه‌شماری مصریان

بیشتر بدانیم

سال کبیسه،

هر یک سال، ۳۶۵ روز و ۶ ساعت است، یعنی این مدت طول می‌کشد تا زمین یک دور کامل به دور خورشید بچرخد. با توجه به تقویم شمسی ما، هر ۴ سال یک بار، این ۶ ساعت‌ها را با هم جمع می‌کنند که یک شبانه‌روز کامل، یعنی ۲۴ ساعت می‌شود. برای همین، به ماه اسفند که در تقویم شمسی ۲۹ روز است، هر ۴ سال یک بار، یک روز افزوده می‌شود و ماه اسفند ۳۰ روزه می‌گردد. در تقویم مصریان باستان نیز مانند تقویم شمسی کشور ما، هر ۴ سال یک بار، «کبیسه» وجود داشت.

رومیان هم دارای تقویمی بودند که چندان دقیق نبود، از این‌رو امپراتور روم (ژولیوس سزار) دستور داد گاه‌شماری رومی براساس گاه‌شماری مصری اصلاح شود.

تاریخچه تقویم میلادی

حدود دو قرن پس از آن که دین مسیحیت توسط **امپراتوری روم** رسمیت یافت، تولد حضرت مسیح (ع) به عنوان مبدأ تقویم رومیان (مسیحیان) تعیین شد. حدود ۱۰۰۰ سال بعد، **پاپ گِریگور سیزدهم** به کمک منجمان بار دیگر گاه‌شماری مسیحیان را اصلاح کرد. پس از این اصلاح، این تقویم به تقویم **مسیحی** یا **گریگوری** مشهور شد و امروز به عنوان تقویم **میلادی** شناخته می‌شود.

تقویم هجری قمری

این تقویم، تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی به شمار می‌رود. برخی از ویژگی‌های این تقویم عبارت‌اند از:
 ۱) بر پایه‌ی گردش **ماه** به دور زمین تنظیم شده است (علت نام‌گذاری). ۲) مبدأ آن، **اول محرم** سالی است که پیامبر (ص) از **مکه** به **مدینه** هجرت کرد.

تاریخچه گاه‌شماری در ایران

تقویم‌های رایج در دوره‌های مختلف ایران

دوره	تقویم رایج
هخامنشیان	تقویم خورشیدی - قمری بابلی (ماه‌ها براساس فرهنگ و آیین ایرانی نام‌گذاری شده بودند).
اشکانیان	<ul style="list-style-type: none"> بابلی گاه‌شماری‌های سلوکی اوستایی
ساسانیان	تقویم اوستایی
اسلامی	<ul style="list-style-type: none"> گاه‌شماری هجری قمری گاه‌شماری یزدگردی گاه‌شماری دوازده‌حیوانی گاه‌شماری جلالی گاه‌شماری هجری خورشیدی (از سال ۱۳۰۴ ش. به عنوان تقویم رسمی ایران تعیین و ماه‌های آن بر پایه‌ی تقویم اوستایی نام‌گذاری گردید).

تقویم هجری شمسی کنونی ایران براساس **تقویم جلالی** تنظیم شده است.

تقویم اوستایی

تقویم اوستایی که گاه‌شماری دینی **زرتشتیان** محسوب می‌شد، در دوره **ساسانیان** به عنوان تقویم رسمی، عمومیت یافت.

ویژگی‌های تقویم اوستایی

- در این گاه‌شماری، سال به ۱۲ ماه **خورشیدی** ۳۰ روزه تقسیم می‌شد.
- ۵ روز اضافی را به نام «**اندرگاه**» به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند.
- از آن‌جا که در این تقویم، سال را ۳۶۵ شبانه‌روز می‌گرفتند (۶ ساعت آن را حساب نمی‌کردند)، در هر ۴ سال، **یک** شبانه‌روز و در هر ۱۲۰ سال، ۳۰ شبانه‌روز (۱ ماه) از سال حقیقی عقب می‌افتاد.
- برای رفع مشکل **عقب‌افتادن تقویم**، بعد از هر ۱۲۰ سال، **یک** ماه به دوازده ماه سال اضافه می‌کردند (یعنی هر ۱۲۰ سال یک بار، تقویم به جای ۱۲ ماه، دارای ۱۳ ماه بود).
- در این گاه‌شماری، ماه‌ها و روزهای هر ماه با اسامی **ایزدان** و **فرشتگان** نام‌گذاری شده بود.
- مبدأ این تقویم در دوره **ساسانیان**، **آغاز به تخت نشستن هر پادشاه** بود.

تطبیق و تبدیل تقویم‌ها

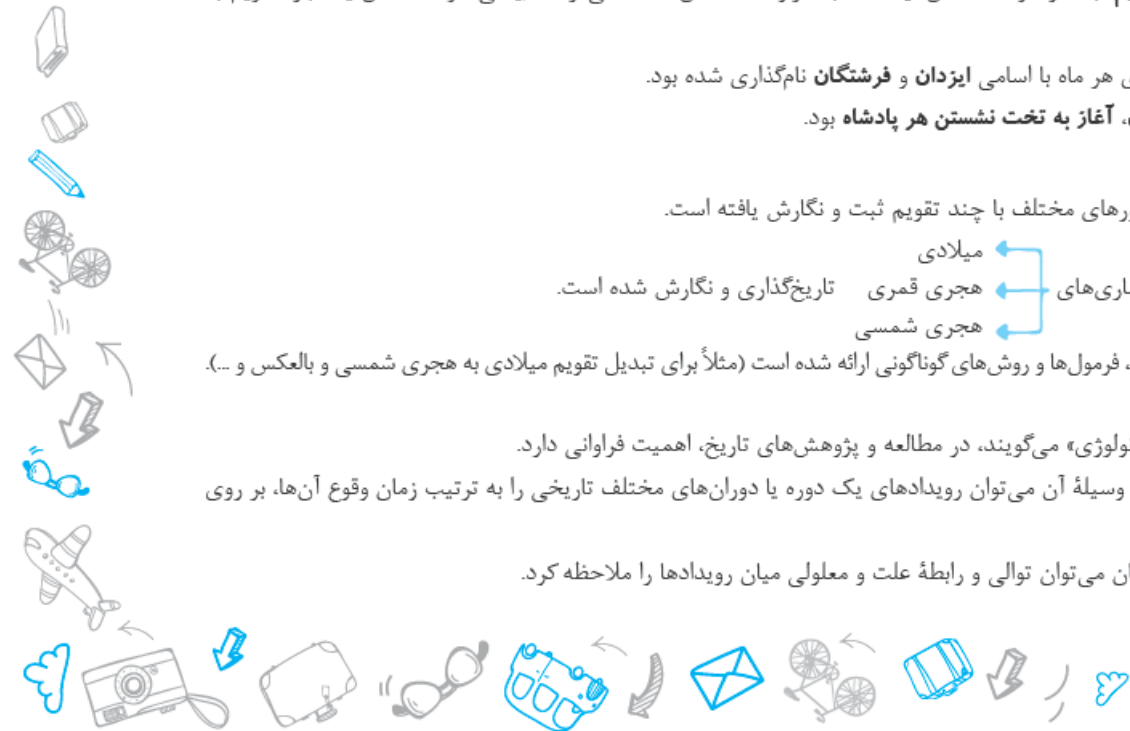
رویدادهای تاریخی سرزمین ما و کشورهای مختلف با چند تقویم ثبت و نگارش یافته است.

برای تطبیق و تبدیل تقویم‌های مختلف، فرمول‌ها و روش‌های گوناگونی ارائه شده است (مثلاً برای تبدیل تقویم میلادی به هجری شمسی و بالعکس و ...).

خط زمان

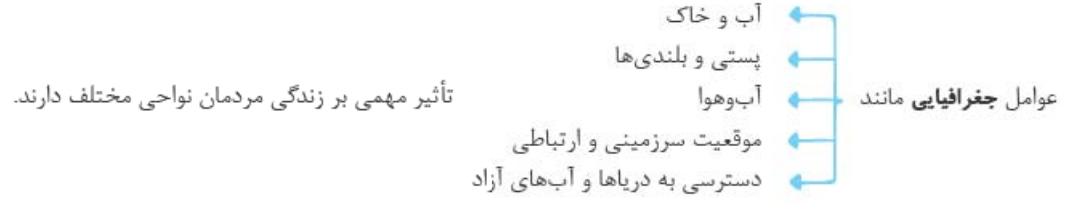
نظم و ترتیب رویدادها که به آن «**کرونولوژی**» می‌گویند، در مطالعه و پژوهش‌های تاریخ، اهمیت فراوانی دارد. «خط زمان»، ابزار مناسبی است که به وسیله آن می‌توان رویدادهای یک دوره یا دوران‌های مختلف تاریخی را به ترتیب زمان وقوع آن‌ها، بر روی **نمودار** نشان داد. **فایده خط زمان:** با استفاده از خط زمان می‌توان توالی و رابطه علت و معلولی میان رویدادها را ملاحظه کرد.

تاریخ و مکان: تأثیر جغرافیا بر رویدادهای تاریخی

همان‌طور که گفتیم، مکان رکن مهم دیگری در مطالعه تاریخ است، زیرا به طور کلی همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می‌دهند.

نقش و تأثیر عوامل و پدیده‌های طبیعی و اقلیمی (آب‌وهوا) در شکل‌دادن به رویدادها و تحولات تاریخی، از دیرباز مورد توجه مورخان بوده است که از میان آن‌ها می‌توان به مورخان زیر اشاره کرد:

۱ هرودت:

● مورخ مشهور یونانی (پدر علم تاریخ)

● وی به منظور نگارش کتاب تاریخ خود به مصر، فینیقیه و ... مسافرت کرد و از نزدیک، شرایط طبیعی و اقلیمی آن سرزمین‌ها را مطالعه کرد.

۲ ابن خلدون:

● اندیشمند مسلمان تونس‌سی که در قرن ۸ ه.ق. می‌زیست.

● وی بخشی از مقدمه کتاب «العبر» خود را به تأثیر جغرافیا و اقلیم بر تاریخ و اخلاق و رفتار آدمیان اختصاص داده است.

● جغرافیای تاریخی

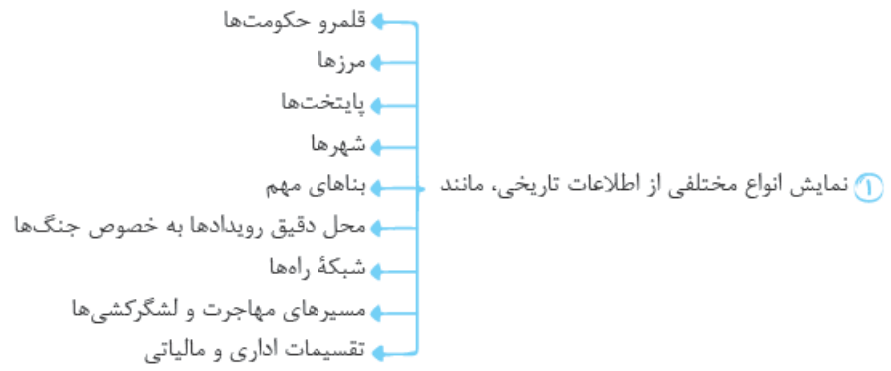
دانش جغرافیای تاریخی به مطالعه ارتباط میان تاریخ و جغرافیا و مناطق و سرزمین‌های مختلف در گذشته می‌پردازد.

۴ نقشه‌های تاریخی

یکی از پیامدهای توجه به ارتباط جغرافیا و تاریخ، اهمیت‌یافتن نقشه در مطالعه تاریخ است.

● فواید نقشه‌های تاریخی

۱- چرا زمان و مکان، دو رکن علم تاریخ به شمار می‌روند؟

زیرا نخستین پرسش‌های اساسی که در مطالعه رویدادهای تاریخی برای تاریخ‌نگاران مطرح می‌شود، این است که رویدادهای مورد نظر کی و کجا رخ داده‌اند. دانش تاریخ بدون زمان، معنا و مفهومی ندارد؛ چراکه رویدادها و تحولات تاریخی در موعد و وقت معینی در گذشته رخ داده‌اند و بدون آگاهی از زمان رخدادها، نمی‌توان به درک منطقی و مناسبی از آن‌ها دست یافت. مکان نیز رکن مهم دیگری در مطالعه تاریخ است، زیرا به طور کلی همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می‌دهند.

۲- دو مورد از تفاوت‌ها و شباهت‌های تقویم اوستایی با تقویم هجری شمسی را توضیح دهید.

تفاوت‌ها	شباهت‌ها
<p>۱ در تقویم اوستایی، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می‌شد و ۵ روز اضافه را به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند، در حالی که در تقویم هجری شمسی ماه‌های فروردین تا شهریور ۳۱ شبانه‌روز، مهر تا بهمن ۳۰ شبانه‌روز و اسفند در سال‌های عادی ۲۹ شبانه‌روز است.</p> <p>۲ سال کبیسه در تقویم اوستایی هر ۱۲۰ سال یک بار، اما در تقویم هجری شمسی هر ۴ یا ۵ سال تکرار می‌شود.</p> <p>۳ مبدأ تقویم هجری شمسی، هجرت پیامبر ﷺ از مکه به مدینه است، اما مبدأ تقویم اوستایی در دوره ساسانیان، به تخت نشستن هر پادشاه بود.</p>	<p>۱ نام ماه‌های هر دو تقویم یکی است (زیرا ماه‌های تقویم هجری شمسی بر پایه تقویم اوستایی نام‌گذاری گردیده است).</p> <p>۲ در هر دو تقویم، سال را ۳۶۵ شبانه‌روز در نظر می‌گیرند.</p> <p>۳ در هر دو تقویم سال کبیسه وجود دارد.</p>

۳- پنج مورد از عوامل جغرافیایی و محیطی را که بر رویدادهای تاریخی اثرگذار بوده‌اند، فهرست کنید.

(۱ منابع آب و خاک، ۲ پستی‌ها و بلندی‌ها، ۳ آب‌وهوا، ۴ موقعیت سرزمینی و ارتباطی، ۵ دسترسی به دریاها و آب‌های آزاد)

۴- دو رویداد تاریخی را که عوامل جغرافیایی در آن نقش مهمی داشته‌اند، مثال بزنید.

۱ شکست سپاه ناپلئون در روسیه، در جریان حمله ناپلئون و لشکرش به روسیه، با وجود این‌که ناپلئون با بزرگ‌ترین ارتش آن زمان حمله را آغاز کرده بود، در کمال ناباوری به دلیل سرما و برف سنگین روسیه شکست خورد و صدها هزار نفر از سربازانش را از دست داد. ۲ حمله اعراب به ایران، در نتیجه حمله اعراب به ایران و سقوط سلسله ساسانیان، اعراب نتوانستند نواحی غربی طبرستان و کل گیلان را تحت سلطه خود درآورند. دلیل این امر وجود کوهستان‌های بلند، جنگل‌های انبوه و دریا در این نواحی بود.

۵- چگونه می‌توانیم از نقشه‌های تاریخی در مطالعه تاریخ استفاده کنیم؟

نقشه‌های تاریخی فواید زیادی در مطالعه تاریخ دارند، از جمله: ۱ انواع مختلفی از اطلاعات تاریخی مانند قلمرو حکومت‌ها، مرزها، پایتخت‌ها، شهرها و بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص جنگ‌ها، شبکه راه‌ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی‌ها، تقسیمات اداری و مالیاتی و ... را نمایش می‌دهند. ۲ امروزه از نقشه‌های تاریخی برای نمایش دستاوردهای فرهنگی و تمدنی، استفاده بسیار می‌شود.

سؤال‌های امتحانی

درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید.

۱- در بین‌النهرین و به خصوص در میان بابلی‌ها گاه‌شماری قمری رایج بود.

۲- گاه‌شماری رومی براساس گاه‌شماری مصری اصلاح شد.

۳- گاه‌شماری هجری خورشیدی براساس گاه‌شماری جلالی تنظیم شده است.

۴- بخشی از کتاب العبر ابن‌خلدون به تأثیر جغرافیا و اقلیم بر تاریخ، اخلاق و رفتار آدمیان اختصاص یافته است.

جاهای خالی را با کلمه‌های مناسب کامل کنید.

۵- نظامی که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان اختراع کرده است، ..... نام دارد.

۶- اسطرلاب وسیله‌ای است که برای رصد ..... ، ..... و دیگر سیارگان و ستارگان اختراع شده است.

۷- حدود دو قرن پس از آن‌که امپراتور روم دین مسیحیت را رسمیت بخشید، ..... به عنوان مبدأ گاه‌شماری رومیان تعیین شد.

۸- گاه‌شماری ..... تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی است.

۹- در زمان هخامنشی ماه‌ها براساس فرهنگ و ..... نام‌گذاری شده بود.

پاسخ درست را از قسمت مقابل بیابید. (دو مورد از ستون دوم، اضافی است.)

ستون اول	ستون دوم
۱۰- در دوره ساسانی این گاه‌شماری در ایران رایج شد.	الف) هجری خورشیدی
۱۱- این گاه‌شماری از سال ۱۳۰۴ ش. در ایران رسمیت یافت.	ب) جغرافیای تاریخی
۱۲- ابزار مناسبی برای نشان دادن ترتیب زمانی وقوع رویدادها است.	پ) اسطرلاب
۱۳- این دانش به تأثیر محیط طبیعی بر رویدادهای تاریخی می‌پردازد.	ت) گاه‌شماری
	ث) خط زمان
	ج) اوستایی

گزینه درست را انتخاب کنید.

- ۱۴- چه عاملی باعث شد بشر موفق به اختراع ابزارهایی مانند ساعت آفتابی، شنی و اسطرلاب شود؟
 الف) پیشرفت دانش نجوم   ب) تحول در کشاورزی   ج) توجه به خط زمان   د) نیاز انسان به زمان‌سنجی
- ۱۵- سال قمری و سال خورشیدی چند روز با هم تفاوت دارند؟
 الف) سال قمری ۳۵۴ روز و سال خورشیدی ۳۵۵ شبانه‌روز است.
 ب) سال قمری ۳۵۴ شبانه‌روز و سال خورشیدی ۳۶۵ شبانه‌روز و یک چهارم شبانه‌روز است.
 ج) سال قمری و سال خورشیدی ۱۰ روز تفاوت دارند.
 د) سال قمری و سال خورشیدی فقط در مبدأ با هم متفاوت‌اند.
- ۱۶- حدوداً چند سال پس از تنظیم مبدأ برای تقویم رومیان، پاپ گرگوار این گاه‌شماری را اصلاح کرد؟
 الف) در سال ۵۲۵ م.   ب) حدوداً ۱۰۰۰ سال   ج) حدوداً دو قرن   د) در سال ۴۶ ق.م.
- ۱۷- گاه‌شماری هجری قمری بر چه پایه‌ای تنظیم شده است؟
 الف) گردش زمین به دور خورشید   ب) گردش ماه به دور زمین   ج) گردش زمین به دور خودش   د) گردش ماه به دور خورشید
- به سؤال‌های زیر پاسخ کوتاه بدهید.
- ۱۸- منظور از گاه‌شماری چیست؟
- ۱۹- دانش و مهارت اندازه‌گیری زمان با چه علومی ارتباط دارد؟
- ۲۰- گاه‌شماری بابلی، سال را چگونه تقسیم کرده بود؟
- ۲۱- گاه‌شماری رومی به دستور چه کسی اصلاح شد؟
- ۲۲- مبدأ گاه‌شماری هجری قمری چیست؟
- ۲۳- با توجه به محتوای سنگ‌نوشته‌های بیستون و تخت جمشید، در قلمرو هخامنشیان چه نوع گاه‌شماری رواج داشت؟
- ۲۴- در دوره اشکانی چه نوع گاه‌شماری‌هایی در ایران رواج داشت؟
- ۲۵- در گاه‌شماری اوستایی، ماه‌ها و روزهای هر ماه بر چه اساسی نام‌گذاری شده بود؟
- ۲۶- در دوره ساسانی برای اصلاح گاه‌شماری اوستایی چه راه‌حلی را به کار می‌بردند؟
- ۲۷- در ایران دوران اسلامی چه نوع گاه‌شماری رایج شد و در کنار آن چه گاه‌شماری‌هایی رواج یافت؟
- ۲۸- منظور از کرونولوژی چیست؟
- ۲۹- جغرافیای تاریخی را تعریف کنید.
- ۳۰- یکی از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ را بنویسید.
- ۳۱- امروزه نقشه‌های تاریخی چه کاربردی دارند؟
- به سؤال‌های زیر پاسخ کامل بدهید.
- ۳۲- مصریان گاه‌شماری خود را چگونه تنظیم کرده بودند؟
- ۳۳- در گاه‌شماری اوستایی که در دوران ساسانی استفاده می‌شد، سال را چگونه تقسیم کرده بودند؟
- ۳۴- چرا مکان به عنوان یک رکن مهم در مطالعه تاریخ به شمار می‌رود؟
- ۳۵- هرودت برای نگارش کتاب تاریخ خود چه اقدامی انجام داده است؟
- ۳۶- نقشه‌های تاریخی چه اطلاعاتی را ارائه می‌دهند؟

درس سوم: باستان‌شناسی؛ در جست‌وجوی میراث فرهنگی

دوستان خوبم!

شما در این درس درباره علم باستان‌شناسی و دستاوردهای آن، شیوه و ابزار کار باستان‌شناسان و تاریخچه باستان‌شناسی ایران اطلاعاتی کسب خواهید کرد. با ما همراه باشید.

باستان‌شناسی چیست؟

تعریف باستان‌شناسی

باستان‌شناسی علمی است که آثار باستانی و تاریخی را به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسان‌ها و جوامع گذشته، مطالعه و بررسی می‌کند. باستان‌شناس کیست؟ باستان‌شناس، کسی است که براساس آثار باقی‌مانده از بشر، گذشته انسان‌ها و جوامع انسانی و به ویژه تغییرات فرهنگی آن‌ها را در طول زمان، بررسی و تحلیل می‌کند.

با توجه به تعریفی که از «باستان‌شناس» شد، برخی از صاحب‌نظران، باستان‌شناسی را علمی می‌شمارند که هدف آن شناخت انسان است. پژوهش در فرهنگ او

آثار باستانی و تاریخی

به آثاری که مورد مطالعه و بررسی علم باستان‌شناسی قرار می‌گیرد و شامل اشیاء، ابزارها، بناها، مکان‌ها می‌شود که ساخته دست بشر و محصول اندیشه او هستند، «آثار باستانی» یا «آثار تاریخی» می‌گویند.

مکان (محوطه) باستانی

به جاهایی که باستان‌شناسان در آنجا آثار باستانی و تاریخی را مطالعه و در مواردی کشف می‌کنند، مکان یا محوطه باستانی گفته می‌شود. مکان‌های تاریخی از نظر شکل و وسعت متفاوت هستند:

برخی از این مکان‌ها، سکونتگاه روستایی یا شهری هستند که چند هکتار وسعت دارند؛ مانند شهر سوخته (ایران) شهر پمپئی (ایتالیا)

غارها، گورستان‌ها و باستان‌شناسی

غارها، گورستان‌ها و آرامگاه‌ها از جمله مکان‌های باستانی مورد علاقه باستان‌شناسان هستند.

اشیایی که از داخل گورهای باستانی به دست آمده و در موزه‌ها به نمایش گذاشته شده‌اند، از جذاب‌ترین آثار موزه‌ای هستند.

نقش گورها در پیشرفت باستان‌شناسی

اشیای داخل گورها، شیوه تدفین مردگان، معماری و مصالح آرامگاه‌ها اطلاعات ارزنده‌ای را درباره نظام اجتماعی، باورها، فرهنگ، وضعیت اقتصادی، میزان پیشرفت‌های فنی جوامع گذشته ارائه می‌دهند.

نقش غارها در باستان‌شناسی

نقاشی‌ها و اشیای کشف‌شده از غارها نیز منبع ارزشمندی برای مطالعه و شناخت زندگی مردمان پیش از تاریخ به شمار می‌روند.

سنگ‌نوشته‌ها و گوردخمه‌ها

برخی از آثار تاریخی بر سینه کوه‌ها و صخره‌ها، کنده شده‌اند.

در گوشه و کنار ایران، به ویژه در فارس، همدان، سنگ‌نوشته‌ها، نقش برجسته‌ها و گوردخمه‌های متعددی بر دیواره کوه‌ها و صخره‌ها نقش بسته‌اند. کرمانشاه

تپه‌های باستانی

هنگامی که در دوره‌های زمانی مختلف، به تناوب، مردمانی در یک مکان سکونت نمایند، به تدریج چند لایه باستانی روی هم قرار می‌گیرند و تپه‌ها را تشکیل می‌دهند.

تاریخ (دهم)

شیوه

۲۲

روش کار باستان‌شناسان

● مراحل کار باستان‌شناسان

الف) کشف و شناسایی

نخستین گام باستان‌شناسان، **شناسایی** و **کشف** مکان‌ها و محوطه‌های باستانی و تاریخی است.

برخی از آثار و بناهای تاریخی مانند **تخت جمشید** و **طاق بستان** بر روی سطح زمین قرار گرفته و به آسانی قابل شناسایی هستند.

اما بخش زیادی از آثار باستانی در زیر خاک و یا در اعماق دریاها و رودخانه‌ها قرار گرفته‌اند و باستان‌شناسان برای کشف آنان از کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها، ابزارها و فناوری‌های جدید و پیشرفته بهره می‌گیرند.

جدیدترین ابزارها و فناوری‌های پیشرفته‌ای که باستان‌شناسان برای **نقشه‌برداری** و **کشف و بازسازی دقیق محوطه‌ها** و **آثار باستانی** از آن‌ها استفاده می‌کنند، عبارت‌اند از:

- ① پهپادها
- ② رادارها
- ③ عکس‌های هوایی
- ④ تصاویر ماهواره‌ای
- ⑤ روش‌های الکترومغناطیسی
- ⑥ سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)

● کشف تصادفی آثار و بناهای تاریخی

گاهی برخی از آثار و بناهای تاریخی به صورت **اتفاقی** و اغلب در نتیجهٔ بروز پدیده‌های طبیعی، سیل از دل زمین نمایان شده و نظر باستان‌شناسان را به خود جلب کرده‌اند.

فعالیت‌های کشاورزی و عمرانی

مردان نمکی زنجان

تمدن عظیم جیرفت در استان کرمان

برخی از آثار و بناهای تاریخی که به طور تصادفی و توسط افراد غیرمتخصص در ایران کشف شده‌اند، عبارت است از:

برخی از این کشفیات اتفاقی (همانند کشف جیرفت) توأم با **حفاری‌های غیرقانونی** و **قاچاق گستردهٔ آثار ارزشمند باستانی** بود.

ب) حفاری

گام دوم فعالیت باستان‌شناسی، **حفاری** برای بیرون آوردن آثاری است که در **دل خاک** قرار گرفته‌اند.

حفاری یکی از مراحل حساس و مهم کار باستان‌شناسان به شمار می‌رود و نیازمند **دانش**، **تجربه** و **دقت** فراوان است.

پرسش پاسخ

پرسش چرا حفاری یکی از مراحل حساس کار باستان‌شناسی به شمار می‌رود؟

پاسخ زیرا ممکن است با کوچک‌ترین اشتباه، آسیب بزرگی به آثار و بناهای تاریخی در حال کاوش وارد شود.

● مراحل و نحوه انجام «حفاری»

پ) استخراج و تنظیم اطلاعات

اقداماتی که باستان‌شناسان در مرحله استخراج و تنظیم اطلاعات انجام می‌دهند، عبارت‌اند از:

۱) بررسی و مطالعه آثار و بناهای باستانی کشف‌شده از لحاظ قدمت مواد و مصالح به‌کاررفته کاربردها

۲) درک سیر پیشرفت‌های مردمان گذشته از طریق مقایسه آثار و بناهای باستانی فنی هنری فرهنگی

۳) توضیح تأثیرات روابط جوامع گذشته فرهنگی اقتصادی آن‌ها بر یکدیگر از طریق مقایسه آثار و بناهای باستانی سرزمین‌ها و تمدن‌های گوناگون

تعیین سن آثار باستانی

امروزه، برای تعیین سن آثار باستانی از روش‌های پیشرفته‌ای مانند روش‌های «راديوکربن» «پتاسیم - آرگون» که به مدد دانش‌هایی چون شیمی فیزیک صورت می‌گیرد، استفاده می‌شود. زمین‌شناسی

برای مطالعه بیشتر

روش‌های مختلف تعیین قدمت آثار باستانی

نام روش	کاربرد	توضیحات
راديوکربن	الف) در مورد تاریخ‌گذاری بناها و اشیایی با قدمت ۷۵۰۰ تا ۴۰۰ سال پیش به کار می‌رود.	تعیین قدمت آثار باستانی با روش راديوکربن جزء معتبرترین روش‌ها محسوب می‌شود.
	ب) براساس میزان تجزیه کربن ۱۴ به نیتروژن برای تعیین سن اشیایی چون پوست و چرم	

نام روش	کاربرد	توضیحات
پتاسیم - آرگون	الف) تاریخ‌گذاری مکان‌ها و اشیای بسیار کهن	«پتاسیم» یکی از فراوان‌ترین عناصر موجود در پوسته زمین است و تقریباً در هر ماده معدنی یافت می‌شود.
	ب) سال‌یابی	
تشعشع حرارتی	تعیین قدمت تکه‌سفال‌ها	این سه روش از روش‌های مرسوم در سال‌یابی باستان‌شناسی محسوب می‌شوند.
	سال‌یابی باستان‌شناسی	

موزه‌ها، گنجینه‌های آثار باستانی

برخی از موزه‌های مهم ایران و جهان

الف) ایران ← موزه ملی ایران باستان (از جمله بزرگ‌ترین موزه‌های ایران)

بسیاری از آثار باستانی گرانبهای ایران در این موزه‌ها نگهداری می‌شود.

باستان‌شناسی و تاریخ

باستان‌شناسی و علم تاریخ، ارتباط تنگاتنگی با هم دارند:

نقش باستان‌شناسی در شناخت گذشته

نقش	ویژگی‌ها و فواید
شناخت دوره «پیش از تاریخ» (پیش از اختراع خط)	مطالعه و شناخت دوران بسیار طولانی پیش از تاریخ، عمدتاً متکی به کاوش‌های باستان‌شناسی است. نتیجه‌گیری بیشتر آگاهی و اطلاعاتی که تا کنون درباره زندگی انسان‌ها و جوامع دوران پیش از تاریخ به دست آمده، حاصل تحقیقات علمی باستان‌شناسان است.

نقش	ویژگی‌ها و فواید
شناخت دوره «تاریخی» (پس از اختراع خط)	الف) منابع نوشتاری (مکتوب) برای شناخت این دوره (مخصوصاً اوایل آن) کافی نیستند و عمده اطلاعات رویدادهای سیاسی و نظامی است.
	ب) یافته‌های علمی باستان‌شناسان به مورخان کمک زیادی می‌کند که ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی زندگی مردمان و جوامع دوره تاریخی را بهتر بشناسند.

نتیجه‌گیری کلی: باستان‌شناسی علاوه بر کشف و معرفی میراث فرهنگی بشر، نقش مهم‌تری در مرمت و نگهداری این میراث گران بها دارد.

پرسش‌های نمونه

- ۱- موضوع و هدف علم باستان‌شناسی چیست؟
موضوع آن شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسان‌ها و جوامع گذشته است، به ویژه تغییرات فرهنگی آن‌ها را در طول زمان بررسی می‌کند و هدف آن، شناخت انسان و پژوهش در فرهنگ اوست.
- ۲- مراحل کار باستان‌شناسان را به ترتیب بیان کنید.
الف) شناسایی و کشف (ب) حفاری (ج) استخراج و تنظیم اطلاعات
- ۳- چرا گورستان‌ها و آرامگاه‌ها یکی از محوطه‌های باستانی محسوب می‌شوند؟
چون اشیای درون آن‌ها، شیوه تدفین مردگان، معماری و مصالح آرامگاه‌ها اطلاعات ارزنده‌ای را درباره نظام اجتماعی، باورها، فرهنگ، وضعیت اقتصادی و میزان پیشرفت‌های فنی مردمان و جوامع گذشته ارائه می‌دهند. نقاشی‌ها و اشیای کشف‌شده از غارها نیز منابع ارزشمندی برای مطالعه و شناخت زندگی مردمان دوران پیش از تاریخ به شمار می‌روند.
- ۴- به نظر شما، چرا حفظ و مرمت آثار باستانی و میراث فرهنگی وظیفه ملی و جهانی است؟
چون این آثار منطبق بر همه جوامع بشری است و سیر پیشرفت تمدن بشر را نشان می‌دهد. حفظ و مرمت و نگهداری صحیح آن‌ها باعث می‌شود یک میراث باارزش جهانی که بیانگر وقایع زندگی انسان‌های گذشته است حفظ شود. در واقع این میراث منبع اطلاعات پیشینه تمدن‌های امروزی است.
- ۵- نقش و اهمیت علم باستان‌شناسی را در شناخت دوره تاریخی توضیح دهید.
منابع نوشتاری (مکتوب) برای شناخت کامل این دوره، مخصوصاً اوایل آن کافی نیستند. از سوی دیگر، عمده اطلاعات منابع نوشتاری، مربوط به رویدادهای سیاسی و نظامی و شرح اقدامات فرمانروایان است؛ بنابراین کاوش‌های باستان‌شناسی و یافته‌های علمی باستان‌شناسان، به مورخان کمک زیادی می‌کند که ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی مردمان و جوامع دوره تاریخی را بهتر بشناسند.

سؤال‌های امتحانی

درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید.

- ۱- هدف علم باستان‌شناسی شناخت انسان و پژوهش در فرهنگ او است.
- ۲- جذاب‌ترین و پربیننده‌ترین آثار موزه‌ها معمولاً از درون کاخ پادشاهان یافت می‌شود.
- ۳- دو روش تعیین سن آثار باستانی، استفاده از روش‌های الکترومغناطیسی و رادار است.
- ۴- باستان‌شناسی کمک شایانی به مطالعه دوره تاریخی کرده است، چون منابع نوشتاری برای شناخت کامل کافی نیستند.
جاهای خالی را با کلمه‌های مناسب کامل کنید.
- ۵- به جاهایی که باستان‌شناسان در آنجا آثار باستانی و تاریخی را مطالعه و در مواردی کشف می‌کنند، ..... گفته می‌شود.
- ۶- موزه‌های معروف جهان ..... در پاریس، ..... در نیویورک و ..... در لندن است.
- ۷- سردر موزه ایران باستان با الگوگیری از ..... طراحی شده است.
- ۸- باستان‌شناسی علاوه بر آن‌که میراث فرهنگی بشر را کشف و معرفی کرده است، نقش مهم‌تری در ..... و ..... این میراث گران بها دارد.

پاسخ درست را از قسمت مقابل بیابید. (دو مورد از ستون دوم، اضافی است.)

ستون اول

۹- نام دو مکان باستانی در ایران و ایتالیا است.

۱۰- آثار این مکان‌ها دربارهٔ نظام اجتماعی، باورها و فرهنگ و ... است.

۱۱- آثار و بناهای تاریخی این مناطق در سطح زمین قرار داشت.

۱۲- مرحلهٔ حساس کار باستان‌شناسان است.

ستون دوم

الف) غارها و گورستان‌ها

ب) موزه‌ها

پ) حفاری

ت) شهر سوخته و پمپئی

ث) موزه‌ها و غار لاسکو

ج) تخت جمشید و طاق بستان

گزینهٔ صحیح را انتخاب کنید.

۱۳- کدام گزینه منبع ارزشمندی برای مطالعه و شناخت زندگی مردمان پیش از تاریخ است؟

الف) کوه‌ها و صخره‌ها   ب) نقاشی‌ها و اشیای درون غارها   ج) لوحه‌های گلی   د) تپه‌های باستانی

۱۴- در کدام مناطق، نقش برجسته‌ها و سنگ‌نوشته‌هایی از دوران باستان برجای مانده است؟

الف) فارس، همدان، کرمانشاه   ب) فارس، اصفهان، تبریز   ج) کرمانشاه، فارس، اصفهان   د) اصفهان، ایلام، همدان

۱۵- مردان نمکی زنجان و تمدن عظیم جیرفت از چه طریق کشف شده‌اند؟

الف) رجوع به کتاب‌های تاریخی   ب) فناوری جدید   ج) عکس‌برداری هوایی   د) به طور تصادفی

۱۶- موزهٔ ..... در روسیه قرار دارد که جزء موزه‌های معروف دنیا است.

الف) سن پترزبورگ   ب) بین‌المللی مسکو   ج) آرمیتاژ   د) لوور

به سؤال‌های زیر پاسخ کوتاه دهید.

۱۷- به چه آثاری «باستانی» می‌گویند؟

۱۸- آیا مکان‌های باستانی از لحاظ وسعت یکسان هستند؟

۱۹- مراحل کار باستان‌شناسان را نام ببرید.

۲۰- چه عواملی باعث کشف اتفاقی آثار شده است؟

۲۱- چرا مرحلهٔ حفاری در کار باستان‌شناسان بسیار حساس است؟

۲۲- مطالعهٔ دوران پیش از تاریخ متکی به چیست؟

به سؤال‌های زیر پاسخ کامل دهید.

۲۳- باستان‌شناسی چیست؟

۲۴- تپه‌های باستانی چگونه شکل گرفته‌اند؟

۲۵- کشف و شناسایی آثار چگونه انجام می‌گیرد؟

۲۶- باستان‌شناسان هنگام برخورد با یک بنای تاریخی چه اقداماتی انجام می‌دهند؟

۲۷- در مرحلهٔ استخراج آثار باستانی، باستان‌شناسان چه کارهایی بر روی آثار انجام می‌دهند؟

۲۸- چه ارتباطی میان باستان‌شناسی و تاریخ وجود دارد؟

